ISSN 2181-9238

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2023 Vol. 4

www.navoiy-uni.uz
www.goldenscripts.navoiy-uni.uz

ISSN 2181-9238

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2023 Vol. 4

www.navoiy-uni.uz

www.goldenscripts.navoiy-uni.uz

BOSH MUHARRIR
Shuhrat Sirojiddinov

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI
Karomat Mullaxo'jayeva

MAS'UL KOTIB
Ozoda Tojiboyeva

TAHRIR HAY'ATI

Karl Rayxl (Germaniya)
Isa Habibeyli (Ozarbayjon)
Seyhan Tanju (Turkiya)
Almaz Ulvi (Ozarbayjon)
Benedek Peri (Vengriya)
Vahit Turk (Turkiya)
Teymur Kerimli (Ozarbayjon)
Eunkyung Oh (Koreya)
Nazef Shahrani (AQSh)
Boqijon To'xliyev
Muhammadjon Imomnazarov
Bilol Yujel (Turkiya)
Qosimjon Sodiqov
Zulxumor Xolmanova
Mustafa O'ner (Turkiya)
Nurboy Jabborov
G'aybulla Boboyorov
Kimura Satoru (Yaponiya)
Imran Ay (Turkiya)
Aftondil Erkinov
Nadir Mamadli (Ozarbayjon)
Rashid Zohidov
Otabek Jo'raboyev
Bulent Bayram (Turkiya)
Qo'ldosh Pardayev
Nodirbek Jo'raqo'ziyev
Oysara Madaliyeva
Hilola Nazirova

MUNDARIJA

MATNSHUNOSLIK

Rashid Zohidov
"Unvonul bayon"da "javomi'ul kalim" uslubi 4

Aynur Saydova
"Kodeks Kumanikus"da Folklor Nümunələri 19

Shuhrat Hayitov
"Boburnoma"ning qo'lyozma va tarjimalari xususida 31

Ozoda Tojiboyeva
Alisher Navoiyning "Favoyid ul-kibar" devoni manbalari, matniy tadqiq tarixi 46

ADABIYOTSHUNOSLIK

Usmon Qobilov
Tavhid, nubuvvat va badiiy tavsif masalasi tadqiqiga doir 61

Ahadjon Muhammadiyev
Muqimiy va Muhyi "Sayohatnoma"larida an'ana va o'ziga xoslik 82

Gulzoda Soatova
Oltoy hayoti va ijodi haqida ba'zi mulohazalar 97

LINGVISTIKA

Feada Samadbek
Afg'oniston o'zbek tili fonetikasida assimilyatsiya hodisasi 109

Ehsanullah Quvonch
Temuriylar davridan XX asr boshlarigacha Afg'oniston hududida o'zbek adabiy tili rivoji 120

EDITOR IN CHIEF
Shuhrat Sirojiddinov

DEPUTY EDITOR IN CHIEF
Karomat Mullakhojaeva

EXECUTIVE SECRETARY
Ozoda Tojibaeva

EDITORIAL BOARD

Karl Rechl (Germany)
Isa Habibbeyli (Azerbaijan)
Seyhan Tanju (Turkey)
Almaz Ulvi (Azerbaijan)
Benedek Peri (Hungary)
Vahit Turk (Turkey)
Teymur Kerimli (Azerbaijan)
Eunkyung Oh (Korea)
Nazif Shahrani (USA)
Bakijan Tukhliev
Mukhammadjan Imomnazarov
Bilol Yujel (Turkey)
Kasimjan Sadikov
Zulkhumor Kholmanova
Mustafa O'ner (Turkey)
Nurboy Jabborov
Gaybullah Babayarov
Kimura Satoru (Japan)
Imran Ay (Turkey)
Aftandil Erkinov
Nadir Mamadli (Azerbaijan)
Rashid Zahidov
Atabek Juraboev
Bulent Bayram (Turkey)
Kuldosh Pardaev
Nodirbek Jurakuziev
Oysara Madalieva
Hilola Nazirova

CONTENTS

TEXTOLOGY

Rashid Zohidov
Javami'ul Kalim" style in "Unvonul-Bayan 4

Aynur Saydova
Examples of Folklore in *Codex Cumanicus* 19

Shuhrat Hayitov
Regarding the manuscripts and translations of "Boburnoma" 31

Ozoda Tojiboeva
Sources of Alisher Navoi's divan "Favoid ul-kibar", history of textual research 46

LITERATURE

Usmon Kobilov
On the Study of the Problem of Tawhid, Prophecy and Artistic Description 61

Ahadjon Muhammadiyev
Tradition and originality in Mugimiy and Muhyi "Sayohatnoma" 82

Gulzoda Soatova
Some remarks about the life and work of Altay 97

LINGUISTICS

Feada Samadbek
The phenomenon of assimilation in the phonetics of the Uzbek language of Afghanistan 109

Ehsanullah Quvonch
The development of the Uzbek literary language in Afghanistan from the Timurid period to the early 20th century 120

Oltin bitiglar — Golden scripts 2023/4
ISSN 2181-9238 109—119

LINGVISTIKA
LINGUISTICS

Afgʻoniston oʻzbek tili fonetikasida assimilyatsiya hodisasi

Feada Samadbek[1]

Abstrakt

Mazkur maqolada Afgʻoniston oʻzbek tili fonetikasida assimilyatsiya hodisalari misollar bilan koʻrsatilgan. Mazkur tilda yozilgan nasriy ijodiyotlar yonida manzum asarlardan ham foydalanilgan. Assimilyatsiyaning turlari, ayniqsa, progressiv, regressiv va ularning kichik boʻlaklaridagi tovush oʻxshashligi, tovushlarning taʼsiri bilan yondagi tovushning oʻzgarishi hodisalaridan ham misollar berilgan.

Afgʻoniston oʻzbek adabiy tilida koʻringan ayrim assimilyatsiya hodisalari, ogʻzaki nutqda misollari ancha koʻp. Biroq shevalar hech bir shaklda ishlanmagan. Ayrim kichik tadqiqotlar doirasida ishlangan boʻlsa ham cheklangan sohani qamrab olgan. Mazkur tadqiqotlar yordamchi tarzda maʼlumotlarni toʻldirishga xizmat qiladi. Ushbu maqolaning mavzusi Afgʻoniston oʻzbek adabiy tilda yangi bir tadqiqot boʻlib, kelajakda mazkur tadqiqotdan keng foydalanishlari mumkin.

Kalit soʻzlar: *Afgʻoniston, oʻzbek tili, assimilyatsiya, progressiv, regressiv.*

Kirish

Assimilyatsiya turkiy tillarda, xususan, oʻzbek tilida keng tarqalgan hodisa boʻlib, nutqning moddiy zanjirida, yaʼni tovushlar ketma-ketligida maʼlum bir belgiga koʻra ikkita no-oʻxshash undoshning talaffuz qulayligi uchun oʻxshash undoshga aylantirilishidir. Koʻrinadiki, muayyan leksema tarkibida maʼlum belgi asosida zidlanuvchi ikki undosh talaffuz noqulayligini bartaraf qilish harakati tufayli zidlanish belgisini yoʻqotadi, bir xil undoshlarga aylanadi [Nabiyeva, Zokirova 2016, 83-84].

Tilshunoslikda assimilyatsiya hodisasi ikkiga boʻlinib

[1] *Feada M. Samadbek* – tayanch doktorant, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat oʻzbek tili va adabiyoti universiteti.
E-pochta: fada.mfada@gmail.com
ORCID ID: 0009-0004-2282-3320
Iqtibos uchun: Feada Samadbek. 2023. "Afgʻoniston oʻzbek tili fonetikasida assimilyatsiya hodisasi". *Oltin bitiglar* 4: 109 – 119.

tekshiriladi. Birinchisi progressiv assimilyatsiya, ikkinchisi esa regressiv assimilyatsiya shakllaridir.

1. Progressiv assimilyatsiya.

Bir soʻzdagi undoshning oʻzidan keyin kelgan boshqa bir undoshni oʻziga oʻxshatish hodisasidir. Bu tovush hodisasi ikki shaklda tekshiriladi.

1.1. Toʻliq progressiv assimilyatsiya.

Bir soʻzdagi undoshning oʻzidan keyin kelgan boshqa bir undoshni oʻziga oʻxshatish hodisasidir. Afgʻoniston oʻzbek tilining adabiy tilida kam uchraydigan nutq tili va shevalarda koʻproq koʻrinadi.

a. Afgʻon oʻzbek tilida /t/ undoshi bilan tugagan otlarga oʻrin-payt kelishigi qoʻshimchasi *–da;* chiqish kelishigi qoʻshimchasi *–dan* kelganda bu qoʻshimchalarning boshidagi /d/ undoshi jarangsiz /t/ tovushiga aylanib talaffuz qilinadi.

td > tt	**ت د > ت ت**
oʻtda > oʻtta Bilasizmi, maktab oʻqigan nodonlar oʻzlarining qashshoq hayotlarini "bilim ***oʻtta*** yonmaydi, suvga choʻkmaydi" deb, hammaga koʻz-koʻz qilmoqchi boʻladilar va bizning shirin hayotimizni maʼnaviyatsiz deydilar [Oltoy 2007, 11].	اوتده > اوتته بیلهسیز می، مکتب اوقیگن نادانلر اوزلرینینگ قشاق حیاتلرینی "بیلیم **اوتته** یانمهیدی، سووگه چوکمهیدی» دیب، همه-گه کوز – کوز قیلماقچی بولهدیلر و بیزنینگ شیرین حیاتیمیزنی معنویتسیز حیات دییدیلر.
sutdan > suttan U har kun kattaroq boʻlardi. Onasi Ko'kchani majburan ***suttan*** ayirdi [Noil Xonkeldi 2022, 46].	سوتدن > سوتتن او هرکون کتتهراق بولردی. آنهسی کوکچهنی مجبوراً **سوتتن** آییردی.
otdan > ottan Dehqon aka uyga bordi. Savdoni ***ottan*** tushirib supaning uchiga qoʻydi [Noil Xonkeldi 2022, 9].	آتدن > آتتن دهقان اکه اویگه باردی. سودانی **آتتن** توشیریب سوپهنینگ اوچیگه قویدی.
vaxtdan > vaxttan Yana ham bir yildan beri istamay turgandi. Oylalar ***vaxttan*** oʻzarosiga gapni pishirgan ekanla [Noil Xonkeldi 2022, 182].	وختدن > وختتن ینه هم بیر ییلدن بیری ایستهمهی تورگندیم. عایلهلر **وختتن** اوز ارهسیگه گپنی پیشیرگن ایکنله.

b. Afgʻon oʻzbek tilida /k/ bilan tugagan soʻzlarga, joʻnalish kelishigi qoʻshimchasi yoki sifatdosh feʼl qoʻshimchasi *-gan* kelganda, qoʻshimchaning boshidagi /g/ tovushi jarangsizlashib /k/ tovushiga aylanadi.

kg > kk	**کگ > کک**
ko'kga > ko'kka "Bog'-u bo'ston"ingga ont ichkan g'animlar o't qo'yib, / Yoqdilar, ***ko'kka*** kulini biabo sovurdilar [Labib 2020, 169].	کوکگه > کوککه "باغ و بوستان"ینگگه آنت ایچکن غنیملر اوت قوییب،/ یاقدیلر، **کوککه** کولینی بیابا ساووردیلر.
kesakga > kesakka Bir kuni ayog'im bir ***kesakka*** tegib, mudrab ketdim. Ayolim bilan qizim yugurib, qo'ltig'imdan ko'tardilar [Yorqin 2007, 3].	کیسکگه > کیسککه بیر کونی اياغیم بیر **کیسککه** تیگیب، مودرهب کیتدیم. عیالیم بیلن قیزیم یوگوریب کیلیب، قولتیغیمدن کوتردیلر.
yurakga > yurakka Shunday she'rlar borki, na ko'zni chaqnatadi, na ***yurakka*** chang soladi, va na-da, tilni kuydiradi [Labib 2020, dd].	یورهکگه > یورهککه شوندهی شعرلر بار که، نه کوزنی چقنتهدی، نه **یورهککه** چنگ سالهدی، و نه ـده، تیلنی کویدیرهدی.
tutqinlikga > tutqinlikka Berma ***tutqinlikka*** tan, sindir kishanni hur yasha?! / Qo'rqma, mardonavor aytgin so'zingni yovga cho'rt! [Elsevar 2016, 48].	توتقینلیکگه > توتقینلیککه بیرمه **توتقینلیککه** تن، سیندیر کیشننی حُر یشه؟! / قورقمه، مردانهوار آیتگین سوزینگنی یاوگه چورت!

c. Progressiv assimilyatsiyaning yana bir turi bor. Afg'oniston o'zbeklari tilida /q/ undaoshi bilan tugagan so'zlarga jarangli undosh bilan boshlanadigan qo'shimchalar qo'shilganda, jarangli undosh tovushi jarangsiz /q/ tovushiga o'zgaradi.

qg > qq	**قگ > قق**
chiqgan > chiqqan Musulmonlar namoz o'qib ***chiqqan*** payt Bo'yolar loladek qip-qizil qonga [Elsevar 2016, 76].	چیقگن > چیققن مسلمانلر نماز اوقیب **چیققن** پیت بویالر لاله دیک قیپقیزیل قانگه
uzoqga > uzoqqa Birinchi navbatda 6-7 yashar bir bola to'g'ri kelib uni shoxi bilan ko'tarib, xasdek qilib ***uzoqqa*** uloqtirib yibordi [Yorqin 2020, 66].	اوزاقگه > اوزاققه بیرینچی نوبتده ۶-۷ یشر بیر باله توغری کیلیب، اونی شاخی بیلن کوتهریب، خسدیک قیلیب **اوزاققه** اولاقتیریب ییباردی.
ayoqga > ayoqqa Barcha olam xalqi a'dl istab ***ayoqqa*** tursala, / U, zamon barcha ulus yo'lda qo'shgaydir ulush [Elsevar 2016, 38].	ایاقگه > ایاققه برچه عالم خلقی عدل ایستهب **ایاققه** تورسهلر، او، زمان برچه اولوس یولده قوشگی دیر اولوش

d. Afg'oniston o'zbek tili shevalarida /t/ bilan tugagan otlarga –ni tushum kelishigi qo'shimchasi kelganda, /t/ undoshi /n/

tovushini oʻziga oʻxshatadi.

tn > tt	نت > تت
yigitni > yigitti ...Yetti tuttan yetti barig osa diydi, yetti qayta yuvsa yetti qayta tuysa diydi, shu ***yigitti*** koʻziga baylasa pas yenadan tuvma koʻzi boʻladi depti [Akbari, 2011, 143].	ییگیتنی > ییگیتتی ... ییتتی توتتن ییتتی بریگ آسه دییدی، ییتتی قیته یووسه ییتتی قیته تویسه دییدی، شو **ییگیتتی** کوزیگه بَیلسه پس یینهدن توومه کوزی بولهدی دیپتی.
choʻtni > choʻrtti Men shu ***choʻrtti*** oʻylapam ana bigʻamdi qarang endi bir mahal diydi asan shu koʻtaldi boshirogʻidan... [Akbari 2011, 150-151].	چورتنی > چورتتی مین شو **چورتتی** اویلهپم انه بیغمدی قرهنگ ایندی بیر محل دییدی اسان شو کوتلدی باشیراغیدن...
otni > otti "Toshpoʻlot" ***otti*** tutib taqqa qoqar "Boʻriqul" qassob semiz qoʻyga boqar [Amini 2020, 47].	آتنی > آتتی "تاشپولات" **آتتی** توتیب تقّه قاقر «بوریقول» قصّاب سیمیز قویگه باقر

e. Afgʻoniston oʻzbekchasi nutq tilida /n/ undoshi bilan tugagan bir soʻzga /l/ undoshi bilan boshlangan bir qoʻshimcha kelganda soʻzning oxiridagi /n/ undoshi qoʻshimchaning boshidagi /l/ undoshini oʻziga oʻxshatadi. Bu tovush hodisasi koʻproq koʻplik –lar qoʻshimchasi bilan yuz beradi.

nl > nn	ن ل > ن ن
xirmanlar > xirmannar ... xay dedi ***xirmannardan*** bir bir ham qob bugʻdoy ham senga kumak qilamis [Akbari 2011, 186].	خرمنلر > خرمننر ... خی دیدی **خرمننردن** بیر بیر هم قاب بوغدای هم سینگه کومک قیلهمیس.
qumandonlar > qumandonnar Munu vuchurdu kep shu boligʻ pishirgichti kalasiga qoʻndu ana ***qumandonnar*** bu boshqa vukumatlar... [Akbari 2011, 168].	قوماندانلر > قوماندانّر مونو ووچوردو کیپ شو بالیغ پیشیرگیچتی کلهسیگه قوندو انه **قوماندانّر** بو باشقه ووکومتلر...

1.2. Qisman progressiv assimilyatsiya.

Toʻliq progressiv assimilyatsiyada bir tovush ikkinchi bir tovushni aynan oʻziga oʻxshatsa, qisman progressiv assimilyatsiyada jarangsiz undosh, jarangli undoshni jarangsizlashtiradi.

a. Afgʻoniston oʻzbek tilida jarangsiz /ch/ undoshi bilan tugagan feʼllarga jarangli undosh bilan boshlanadigan qoʻshimcha qoʻshilganda jarangli undosh tovushi jarangsizlashadi.

chg > chk	**چگ > چک**
ichgan > ichkan "Bog'u bo'ston"ingga ont ***ichkan*** g'animlar o't qo'yib, / Yoqdilar, ko'kka kulini biabo sovurdilar [Labib 2020, 169].	ایچگن > ایچکن "باغ و بوستان"ینگگه آنت **ایچکن** غنیملر اوت قوییب، / یاقدیلر، کوککه کولینی بیابا ساووردیلر.
qochgan > qochkan Bu ajubalar ulkaga kirganday, islom qo'shni ulkalarga ***qochkan*** edi muqaddasligini yig'ib terib [Noil Xonkeldi, 2023, 241].	قاچگن > قاچکن بو اعجوبهلر اولکهگه کیرگندهی، اسلام قوشنی اولکهلرگه **قاچکن** ایدی مقدسلیگینی ییغیب تیریب.
ko'chgan > ko'chkan Tezda uzoqroqqa bashqa uyga ko'chib bordi. Biroq ***ko'chkanimizdan*** beri Shafqat amaki menga bir musibat bo'lgan edi [Yorqin, 2013, 12].	کوچگن > کوچکن تیزده اوزاقراققه بشقه اویگه کوچیب باردیک. بیراق **کوچکنیمیزدن** بیری شفقت عمکی مینگه بیر مصیبت بولگن ایدی.

b. Afg'oniston o'zbek tilida /sh/ undoshi bilan tugagan so'zlarga jo'nalish kelishigi qo'shimchasi –ga kelganda /g/ shaklda yoziladi ammo nutqda /k/ tovushi bilan ifoda etiladi.

shg > shk	**شگ > شک**
boshga > boshka Jinoza marosimidan o'n kun o'tkan bo'lsa ham, yaqindan va uzoqdan kelgan kim do'stlari, Elxonni bundek buyuk va alamnok qayg'u bilan bosh-***boshka*** qo'yib ketmog' istamadilar [Noil Xonkeldi 2017, 276].	باشگه > باشکه جنازه مراسمیدن اون کون اوتکن بولسه هم، یقیندن و اوزاقدن کیلگن کیم دوستلری، ایلخاننی بوندیک بویوک و المناک قیغو بیلن باش- **باشکه** قوییب کیتماغ ایسته-مهدیلر.
ishga > ishka Ikkinchi kuni ertalab **ishka** ketayotganimda bog'ko'chada yana usha shirin va yoqimtoy bolani ko'rdim [Yorqin 2009, 27].	ایشگه > ایشکه ایگینچی کونی ایرتهلب ایشکه کیته یاتگنیمده باغکوچهده ینه اوشه شیرین و یاقیمتای بالهنی کوردیم.
yoshga > yoshka Uch-to'rt ***yoshka*** kirganiga qo'rqituvchi narsalar ham birga katta bo'ladilar [Yorqin 2013, 23].	یاشگه > یاشکه اوچ – تورت **یاشکه** کیرگنیگه قورقیتووچی نرسهلر هم بیرگه کتته بولهدیلر.

c. Afg'oniston o'zbek tilida /t/ undoshi bilan tugagan fe'llarga, o'tgan zamon –di qo'shimchasi kelganda /d/ tovushi /t/ tovushiga o'zgaradi. Bu o'zgarish ayrim adabiy manbalarda ko'ringanidek, og'zaki tilda keng bir (miqyosda) kavlamda ishlatiladi.

td > tt	**ت د > ت ت**

uzotdi > uzotti qo'l uzotti haydari dur bog'iga yosaman xoro bo'lur mu muncha ham [Habibi 2011, 38].	اوزاتدی > اوزاتتی قول اوزاتتی حیدری دُر باغیگه یاسمن خارا بولور مو مونچه هم
tutding > tutting o'tding > o'tting Gerrayib qo'pol kabi ***tutting*** o'zing Umrbor kalpanag kabi ***o'tting*** o'zing [Abidi 2011, 31].	توتدینگ > توتتینگ اوتدینگ > اوتتینگ گیره ییب قوپال کبی **توتتینگ** اوزینگ عمربار کلپنگ کبی **اوتتینگ** اوزینگ
ketdi > ketti ***Ketti*** yonimdan nigorim tushdi qayg'u boshima / Keldi to'fon endi netoy tushdi to'prog' oshima [Azizo'g'li 2014, 5].	کیتدی > کیتتی **کیتتی** یانیمدن نگاریم توشدی قیغو باشیمه کیلدی طوفان ایندی نیتای توشدی توپراغ آشیمه
surtdi > surtti Necha fosid, pora xo'r bad qildi islom otini / ***Surtti*** go'yo keltirib mavlavilar betiga lush [Elsevar 2016, 7].	سورتدی > سورتتی نیچه فاسد، پاره خور بد قیلدی اسلام آتینی **سورتتی** گویا کیلتیریب مولوی لر بیتیگه لوش

d. Afg'oniston o'zbek adabiy tilida tovushlarning o'zaro mosligiga ko'ra assimilyatsiyaning aralash shakllari ham bor. Murakkab o'xshashlik deb ot olgan bu hodisa, /g'/ undoshi bilan tugagan otlarga jo'nalish kelishigi qo'shimchasi -ga va fe'llarga sifatdosh fe'l qo'shimchasi -gan qo'shilganda, so'zning oxiridagi /g'/ tovushi /q/ tovushiga o'zgaradi. Ushbu hodisa ta'siri ostida, qo'shilgan qo'shimchalarnin boshidagi /g/ tovushi ham /q/ tovushiga o'zgarib ketadi.

g'g > qq	**غ گ > ق ق**
bog'ga > boqqa Barobar ***boqqa*** borar edilar og'ochlardan xabar olgani [Noil Xonkeldi, 2022, 10].	باغگه > باققه برابر باققه بارر ایدیلر آغاچلردن خبر الگنی.
tog'ga > toqqa Nihoyat eng sodda bir dizoyn bo'lgan "yog'du" ma'nosini in'ikos beradigan quyosh; ***toqqa***, boqqa, dengizga va bulutga, qishqachasi har tomonga yoyralgan yorug'ini tunatkan bir dizoyn qabul ko'rindi [Noil Xonkeldi, 2022, 552].	تاغگه > تاققه نهایت اینگ ساده بیر دیزاین بولگن "یاغدو" معناسینی انعکاس بیرهدیگن قویاش؛ **تاققه**، باققه، دینگیزگه و بولوتگه، قیسقهچهسی هر تامانگه یایرهلگن یاروغینی تونهتکن بیر دیزاین قبول کوریندی.

yig'gan > yiqqan Yil ham shunday xayrli va barakatli bir yil bo'lib qolgandi ki dehqon aka, ***yiqqan*** hosilotini qo'yadigan bir yer topolmasdi [Noil Xonkeldi, 2022, 19-20].	ییغگن > ییققن ییل هم شوندهی خیرلی و برکتلی بیر ییل بولیب قالگندی که دهقان اکه، ییققن حاصلاتینی قویهدیگن بیر بیر تاپهالمسدی.
tug'gan > tuqqan Ikkinchi,shundoqmash'um voqiya yuz bergan mantiqaning davlat amaldorlarini qo'ylari ***tuqqan*** dek bo'libT ularga xudo berardi [Yorqin 2008, 133].	توغگن > توققن ایکینچی، شونداق مشئوم واقعه یوز بیرگن منطقه-نینگ دولت عملدارلرینی قویلری **توققن** دیک بولیب، اولرگه خدا بیرردی.

e. Shuningdek hodisa, oxiri /g/ bilan tugagan so'zlarga sifatdosh fe'l –gan qo'shimchasi qo'shilganda, so'zning oxiridagi va qo'shimchalarning boshlaridagi /g/ tovushi /k/ tovushiga o'zgaradi.

gg > kk	**گ گ > ک ک**
eggan > ekkan O'z tushunchalariga ko'ra, ***ekkan*** nihollarining hosilini ko'rmog' uchun qadam ranja qilgan edi [Noil Xonkeldi 2017, 239].	ایگگن > ایککن اوز توشونچهلریگه کوره، **ایککن** نهاللرینینگ حاصیلینی کورماغ اوچون قدم رنجه قیلگن ایدی.
teggan > tekkan Oltinlarning yo'qligini bilgach, qanotiga o'q ***tekkan*** qushdek yuqoriga ko'tarildi-yu yerga quladi [Oltoy 2007, 13].	تیگگن > تیککن آلتینلرنینگ یوقلیگینی بیلگچ، قناتیگه اوق تیککن قوشدیک یوقاریگه کوتریلدی-یو بیرگه قولهدی.
tuggan > tukkan Berda qulog'imizga ***tukkan*** seslar, harf-harf erib kalima-kalima tilimiz uchidan tomar ekan; kimi zamon salqin bir shamolga o'zgarib bizni navozish qiladi [Noil Xonkeldi 2023, 158].	توگگن > توککن بیرده قولاغیمیزگه **توککن** سیسلر، حرف – حرف ایریب کلمه – کلمه تیلیمیز اوچیدن تامر ایکن؛ کیمی زمان سلقین بیر شمالگه اوزگریب بیزنی نوازش قیلهدی.

2. Regressiv assimilyatsiya.

Bir undoshning o'zidan oldin kelgan undosh tovushni o'ziga o'xshatish hodisaga regressiv assimilyatsiya deyiladi. Bu tovush o'xshatish hodisasi ikkiga bo'linadi.

2.1. To'liq regressiv assimilyatsiya.

Bir undosh tovushning o'zidan keyin kelgan undoshni, xuddi o'ziga o'xshatish hodisasidir. Bu tovush hodisasi Afg'oniston o'zbek adabiy tilida ko'proq nutq tilida ko'rinadi.

a. Afg'oniston o'zbek tilida /t/ undoshi bilan tugagan otlarga /ch/ undoshi bilan boshlagan bir qo'shimcha qo'shilgan paytda /ch/ tovushi, /t/ tovushini o'ziga o'xshatib qo'yadi.

ت چ > چ چ

خذمتچی > خذمچچی

بو فکر شوندن عبارت ایدی که، اگر خذمتچیلر دسترخوان اوستیگه ایاق قویمسلریدن آلدین بیرگینه ینگی جراب کییب، کیین دسترخوان اوستیگه یوریب خذمت قیلسهلر یخشی بولردی.

tch > chch

xizmatchi > xizmachchi

Bu fikr shundan iborat ediki, agar xizmatchilar dasturxon ustiga ayoq qo'ymaslaridan oldin birgina yangi jurob kiyib, keyin dastarxon ustiga yurib xizmat qilsalar yaxshi bo'lardi [Yorqin 2007, 8]. Ushbu misoldagi xizmatchilar so'zi o'qishda ***xizmachchila***r shaklida o'qiladi.

b. Afg'onistonda nutq etilayotgan jonli tilda /z/ undoshi bilan tugagan so'zlarga /s/ undoshi bilan boshlagan bir qo'shimcha kelganda /s/ tovushi o'zidan oldingi /z/ tovushini o'ziga o'xshatib o'zgartiradi.

zs > ss	**زس > س س**
buzsam > bussam	بوزسم > بوسسم
qozsang > qossang	قازسنگ > قاسسنگ
tuzsiz > tussis	توزسیز > توسسیس
yozsa > yossa	یازسه > یاسسه

Yuqoridagi so'zlar Afg'oniston o'zbek nutq tilida tez – tez ko'rinib turganda biroq yozuvda grammatika qonunlari ko'zga olingani uchun ancha ishlatilmay turibdi. Fonetika tadqiqotlarida bunday mavzularga tegilmaganlik kamchilik sezilib turibdi.

2.2. Qisman regressiv assimilyatsiya.

Bir so'zda undoshning o'zidan oldin kelgan undoshni, qisman o'ziga o'xshatish bir hodisadir. Bu hodisa Afg'oniston o'zbek nutq tilida ko'proq ko'rinadi. So'z ichida yaralgan lablangan undoshi /b/ o'zidan oldin kelgan /n/ undoshini, lablangan undoshi /m/ fonemaga o'zgartiradi.

nb > mb	**ن ب > م ب**
o'n besh > o'm besh Men o'zim qo'ydi besh ming olip ***o'mbesh*** ming ham sottim [Burget 2023, 98].	اون بیش > اوم بیش مین اوزیم قویدی بیش مینگ آلیپ **اومبیش** مینگ هم ساتتیم.
do'nbira > do'mbira Soa't birlardan oshganda qarin ***do'mbira*** chertaberdi. Shu uchun, tushlik qilmoq uchun bozordan chiqdik [Yorqin, 2020,59].	دونبیره > دومبیره ساعت بیرلردن آشگنده قرین **دومبیره** چیرتهبیردی. شو اوچون، توشلیک قیلماق اوچون بازاردن چیقدیک.

shanba > shamba ... ruzi ***shamba*** to'qqiz yarimga bir tarafi Pokiston unon keyin mo'targa minnik [Burget 2023, 104].	شنبه > شمبه ... روز **شمبه** توققیز یریمگه بیز طرفی پاکستان اونان کیین موترگه میننیک.
tanboku > tamboku "Ko'ring pahlavon akam! Mana shu qoplardaki orpa bug'doylarning barchasi tortig'siz qolgan. Mana shunlar tortilgandan keyin tigirmonlar bo'sholgincha sizning ***tambokuyizni*** ham tortib beraman!.." degan [Noil Xonkeldi 2017, 174].	تنباکو > تمباکو "کورینگ پهلوان اکهم! منه شو قاپلردهکی آرپه بوغدایلرنینگ برچهسی تارتیغسیز قالگن. منه شونلر تارتیلگندن کیین تیگیرمانلر بوشهلگینچه سیزنینگ **تمباکویزنی** هم تارتیب بیرهمن!..» دیگن.

Xulosa

Xulosa qilib aytganimizda, Afg'oniston o'zbek tili fonetikasida assimilyatsiya hodisalari ham adabiy tilda hamda nutq tilida ko'rinadi. Bu hodisa tovushlarning o'zaro mosligi, sheva farqligi natijasida o'rtaga kelgandir. Tadqiqotimizda Afg'oniston o'zbek tili, ayniqsa, arab alifbosi bilan ijod etilgan asarlarda assimilyatsiya hodisasi birinchi darajada progressiv assimilyatsiya, ikkinchi darajada regressiv assimilyatsiya o'rin olgan. Regressiv assimilyatsi hodisasi ko'proq nutq tilda uchraydi. Xususan, qisman regressiv assimilyatsiya hodisasida ko'ringan *nb > mb* tovush o'zgarishlari juda ko'p ishlatilayotgan fonetika hodisasidir. *zs > ss* o'zgarishlari nutq tilida ishlatiladi. Biroq bu hodisa ustida shevalar bo'yicha tekshirilib ishlash kerakli deb o'ylaymiz.

Adabiyotlar

Akbari Najibullah. 2011. *Afganistan Tahhar İli Hocağar İlçesi Ağzı.* Yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Burget Rashid Ahmad. 2023. *Afganistan Tahhar İli Deşti Kale İlçesi Ağzı.* Yüksek lisans tezi. Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Nabieva D.A. va Zokirova H.R. 2016. *O'zbek Tili Fonetikasi.* Zahiriddin Muhammad Bobur nomidagi Andijon davlat universiteti. O'quv-uslubiy qo'llanma.

امینی، محمد کاظم. (۰۲۰۲). آنه تیلی مقدمیده، چاپار خبرگزارلیگی – مزارشریف.

ایلسیور، تاج محمد. (۶۱۰۲). بیر قولتوم سوو، خراسان انتشاراتی – کابل.

آلتای، نورالله. (۷۰۰۲). همه گپ پولده، افغانستان قلم انجمنی – کابل.

حبیبی، محمد ناصر. (۱۱۰۲). کونگیل سیسلری، خراسان انتشاراتی – کابل.

عابدی جوزجانی، سید محمد. (۱۱۰۲). سیوگی، مطبعه باوری – مزارشریف.

لبیب، سید محمد عالم. (۰۲۰۲). جیملیک نغمهسی، IKSAD Yayınevi – انقره.

مونس عزیز اوغلی، عبدالخلیل. (۴۱۰۲). هجران اوتی، ایبیک کوزگوسی – سمنگان.

نایل خانکیلدی، داکتر امین الله. (۷۱۰۲). تورکستان بیرهمی ایرگنهقون، تورکیه

جمهوریتی.

نایل خانکیلدی، داکتر امین الله. (۲۲۰۲). آقیشنینگ ایزی، کوکچه و جیحون، تیتاتو تحقیقات مرکزی – مزارشریف.

نایل خانکیلدی، داکتر امین الله. (۳۲۰۲). نایل نینگ گونلیگی اصلیده هرکیم یازووچی، تیتاتو تحقیقات مرکزی – مزار شریف

یارقین، محمد حلیم. (۷۰۰۲). بیز اعلانلر تختهسیمیز، الازهر نشریاتی – کابل.

یارقین، محمد حلیم. (۸۰۰۲). ینگی رییس هم کیلدی، افغان مسلکی باسمهخانهسی – کابل.

یارقین، محمد حلیم. (۹۰۰۲). وکالت دغدغهلری اوچینچی نشر، بیانی اجتماعی و فرهنگی جمغرمهسی – کابل.

یارقین، محمد حلیم. (۳۱۰۲). بو اوشه بیچاره گینه!،الازهر نشریاتی – کابل.

یارقین، محمد حلیم. (۳۱۰۲). حاجی تریشر!،الازهر نشریاتی – کابل.

یارقین، محمد حلیم. (۰۲۰۲). بیز نیگه اوروشهمیز؟، تیتاتو تحقیقات مرکزی – کابل.

The phenomenon of assimilation in the phonetics of the Uzbek language of Afghanistan

Feada Samadbek[1]

Abstract

This research presents examples of assimilatory phenomena within the phonetics of the Uzbek language as spoken in Afghanistan. It utilizes both prose and poetic works written in this language to illustrate the various types of assimilation encountered. Specifically, it discusses progressive and regressive assimilation, highlighting instances of sound similarity in discrete segments and the alteration of lateral sounds influenced by surrounding phonemes.

In the literary and spoken forms of the Uzbek language in Afghanistan, numerous instances of assimilation phenomena can be observed. However, dialectical variations have received minimal scholarly attention. Although a handful of studies by experts exist, these investigations have encompassed a restricted scope. Consequently, the existing research on dialects is insufficient for comprehensive academic inquiry.

Key words: *Afghanistan, Uzbek language, assimilation, progressive, regressive.*

[1] *Feada M. Samadbek* – PhD student, Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navo'i.
E-mail: fada.mfada@gmail.com
ORCID ID: 0009-0004-2282-3320
For citation: Feada Samadbek. 2023. "The phenomenon of assimilation in the phonetics of the Uzbek language of Afghanistan". *Golden scripts* 4: 109 – 119.

References

Akbari Najibullah. 2011. *Afganistan Tahhar İli Hocağar İlçesi Ağzı.* Yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Burget Rashid Ahmad. 2023. *Afganistan Tahhar İli Deşti Kale İlçesi Ağzı.* Yüksek lisans tezi. Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Nabieva D.A. va Zokirova H.R. 2016*. O'zbek Tili Fonetikasi.* Zahiriddin Muhammad Bobur nomidagi Andijon davlat universiteti. O'quv-uslubiy qo'llanma.

Ane Tili Moghadamideh, Mazar-e-Sharif news reporter.

Sivar, Taj Mohammad. 2016. *Bir Kholtom Suv,* Khorasan Publishing House - Kabul.

Altai, Nurullah. 2007. *All Gap Poldeh,* Afghanistan Qalam Anjumani - Kabul.

Habibi, Mohammad Nasser. 2011. *Kungil Sisleri,* Khorasan Publications - Kabul.

Abedi Jozjani, Seyyed Mohammad. 2011. *Seogi,* Bavari Publishing House - Mazar-e-Sharif.

Labib, Seyyed Mohammad Alam. 2020. *Gimlik Naghmesi,* IKSAD Yayınevi - Ankara.

Mons Aziz Oghli, Abdul Khalil. 2014. *Hejran Oti,* Aybek Kozgosi - Samangan.

Nayl Khankildi, Dr. Aminullah. 2017. *Turkestan Birehmi Irgunehqon,* Republic of Turkey.

Nayl Khankildi, Dr. Aminullah. 2022. *Aqish-Ning Izi,* Kokche and Jeihun, Titatu Research Center - Mazar-e-Sharif.

Nayl Khankildi, Dr. Aminullah. 2023. *Niel Ning Gunligi,* Head of Harkim Yazouchi, Titatu Research Center - Mazar-e-Sharif

Yarqin, Mohammad Halim. 2007. *Billboard Advertising Business,* Al-Azhar Publishing House - Kabul.

Yarqin, Mohammad Halim. 2008. *Yengi Rais Ham Kildi,* Afghan professional Basmakhanehsi - Kabul.

Yarqin, Mohammad Halim. 2009. Deghdagh-lari Ochinchi's lawyer, publication, social and cultural expression Jamgharmahsi - Kabul.

Yarqin, Mohammad Halim. 2013. *Poor Guinea!,* Al-Azhar Journal - Kabul.

Yarqin, Mohammad Halim. 2013. *Haji Trisher!,* Al-Azhar publications - Kabul.

Yarqin, Mohammad Halim. 2020. *Biz Nige Urusheh-Miz?,* Titatu Research Center - Kabul.